
ԹԱԳՈՒՅԻՆԵՐԻ ՊԱՏԿԵՐԱԳՐՈՒՄԸ ՅԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՎԵՍՏՈՒՄ

ՎԻԿՏՈՐՅԱ ՎԱՍԻԼՅԱՆ

Հելլենիստական դարաշրջանի Հայաստանում թագավորների հետ միասին թագուհիները ևս ունեցել են աստվածային պաշտամունք ու պատիվներ, որի արմատները սերում են դեռևս Երվանդյան, Սելևկյան, Պտղոմեոսյան արքայատներից:

Հելլենիստական աշխարհում, տիրակալի աստվածային պաշտամունքից զատ, տարածված էր նաև նրա «բախտի, ճակատագրի» պաշտամունքը: Այսպես՝ Տիգրան Բ-ի աստվածացված կերպարի դարձերեսին ներկայացվում էր երկրի հովանավոր «Բախտի, ճակատագրի» Տյուխե (Խոջի) դիցուհին¹:

Հելլենիստական քաղաքները՝ որպես իրենց պաշտպան և իշխանության խորհրդանիշ, հաճախ էին դիմում աստվածացված միապետի կերպարին, որպեսզի արժանանան արքայական բարեգթության և խնամակալության, կամ էլ շնորհակալություն հայտնեն՝ այդ կերպ նրան պատիվ և երկրպագություն շնորհելով:

1. Քաղաքամայր դիցուհու կերպարը անտիկ Հայաստանի պատկերագրության մեջ

Հայոց թագուհիների պատկերագրության համար նախատիպ ծառայեց մայր աստվածուհի Անահիտի և երկրի պահապան դիցուհիների պատկերագրությունը: Այն մեծապես ազդվեց նաև հռոմեական և հելլենիստական թագուհիների պատկերագրման առանձնահատկություններից: Թագավորական իշխանության հզորությունն ու ուժը շեշտելու համար Հայոց արքաները հաճախ էին անդրադառնում քաղաքամայր պահապան դիցուհու կերպարին: Նման ավանդույթը լայնորեն տարածված էր Արևելքում, որը դրսևորվեց նաև Հայաստանում: Օրինակ՝ արժաթյա, պղնձյա դրամի դիմերեսին աշտարակաձև եռամաս թագով պատկերվում է Արտաշատի քաղաքամայր պահապան դիցուհին (հավանաբար՝ Քաղաքամայր Տյուխեն): Նրա կիսադեմը նայում է դեպի աջ, իսկ դարձերեսին ներկայացված է հաղթանակի թևավոր աստվածուհի Վիկտորյան²: Դրամի վրա կան հունարեն արձանագրություններ (նկ. 1): Նշված օրինակում «քաղաքամայր

¹ Խոջի-ի պաշտամունքը ծաղկեց հռոմեական դարաշրջանում՝ մասնավորապես Օգոստոս կայսեր կառավարման տարիներից սկսած, և շարունակվեց մինչև Կոստանդինոսի կողմից քրիստոնեության ընդունումը:

² Արքաներին և կայսրերին հաղթանակ բերող հռոմեական Վիկտորյա (հմմտ.՝ հունական Նիկե) աստվածուհին հաճախ էր ներկայացվում արքաների դրամների դարձերեսին՝ ձեռքին դափնեպսակ, որը նա տալիս էր հաղթողին:

դիցուհու» կերպարը բավականին հանդիսավոր է և էթնիկ. ուղղահայաց երկար քթով, լայն բացված աչքով և կիսաբաց շրթունքներով այն նմանվում է հունական դրամների պատկերագրին, քանի որ հատվել է հենց հունական գաղութում: Ներկայացված է մազերի պարուրածն սանրվածքով, որը հանգույցով ամրացված է ծոծրակին և մազերին փաթաթված շորի զուգահեռ ծալքավորմամբ թափվում է ուսերին, ինչը նրան հաղորդում է հանդիսավոր և փառահեղ կեցվածք, իսկ պարանոցին կրում է շքեղ կրծքազարդ: Այն իր տիպաբանական և պատկերագրական հատկանիշներով հիշեցնում է «Ոսկեմայր» Անահիտ դիցուհուն, որը ողջ երկրի հովանավոր և «մայրաքաղաքի» պահապան դիցուհին էր³:

Հելլենիստական Արտաշատ մայրաքաղաքից գտնված և ՀՊԹ-ում⁴ պահվող պղնձե մանրադրամի⁵ դիմերեսին ներկայացված է Արտաշատ քաղաքի «բախտի դիցուհի» Տյուխե գլխաքանդակը՝ զարդարված պարսպածն եռամաս թագով, կիսադեմով դեպի աջ, իսկ դարձերեսին՝ Վիկտորյա-Նիկե հաղթանակի աստվածուհին՝ դեպի ձախ քայլվածքով, առաջ պարզած աջ ձեռքում՝ հաղթանակի պսակը, իսկ ձախում՝ կրծքի մոտ, բռնել է դափնու ճյուղ⁶: Պահպանվել են հունարեն արձանագրությունները՝ Մեծ Հայքի Արտաշատ մայրաքաղաքի անունով և թողարկման տարեթվով: Դիցուհու պատկերագրության մեջ հատկանշական են հունական դիմագծերը, որը կատարող վարպետների՝ հելլենիստական ավանդույթներով տարվածության արդյունք է: Մազերի ոլորուն հերահարդարանքը ներկայացնում էր Հունաստանի պահապան դիցուհիների պատկերագրությունը, որը հավաքվում էր ծոծրակի շուրջը և ներքև էր թափվում ծալքերով: Այս տիպը սկսեց կիրառվել Տիգրան Մեծի դրամների դիցուհու պատկերներում: Պարանոցը զարդարում է շքեղ կրծքազարդը, որը համատեղվում է մազերի շուրջ հավաքված քողի մանրամասն ծալազարդարանքի հետ: Հարկ է նշել նաև, որ հագուստը փակում է դիցուհու պարանոցը, որը խոսում է նրա զբաղեցրած բարձր դիրքի մասին. երկրի պահապանի խորհրդանիշն է: Այն ծագումով առավել վաղ է, քան Հայաստանում հանդիպող մյուս «քաղաքամայր դիցուհիները»: Համանման մյուս դրամը թողարկվել է Ք. ա. 181-ին, որը գտնվել է մայրաքաղաք Արտաշատի ավերակները պեղելիս (նկ. 2): Էռնստ Բաբելոնի կարծիքով՝ այս դրամի օրինակով Արտաշատը ընդգրկվեց դրամահատական քաղաքների շարքը:

Նշված դրամները, մեր կարծիքով, ծոծրակն են Արտաշատ մայրաքաղաքի պահապանին՝ ազգայնացված Տյուխե աստվածուհուն: Քաղաքի պահապան դիցուհին՝ պորտաքարի վրա նստած, սիրված պատկերատիպ էր հելլենիստական դրամների պատկերագրության մեջ: Դիցուհու գլխին դրված է քաղաքի պարիսպների աշտարակածն թագը, որը նմանվում է Սիրիայում դրոշմված Սելևկյան քաղաքների պահապան դիցուհիների կրած

³ Տե՛ս **Խ. Մուշեղյան**, Հայոց պատմության դրամագիտականը, Մաս Ա, Եր., 1997, էջ 28-29:

⁴ Տե՛ս «Armen'ie Tre'sors de l'Arme'nie ancienne des origines au IVe sie'cle», Paris, 1996, էջ 162:

⁵ Քաղկոս:

⁶ Տե՛ս **Չ. Պտուկեան**, Հայաստանի վերաբերեալ հռոմեական դրամներ և մեդալիոններ, Վիեննա, 1971, էջ 191-194:

խույրին: Հայտնի է, որ հելլենիստական դարաշրջանում Տյուխեն միախառնված կերպար էր, ուստի և Տիգրան Մեծի դրամների վրա նույնպես կարելի է հանդիպել վերջինիս կերպարին՝ որպես երկրի և թագավորական սերնդի պահապան աստվածություն: Տիգրան Մեծի դրամների պատկերագրության մեջ հատկապես տարածված էր դարձերեսի կենտրոնում ներկայացվող Անտիոքի քաղաքամայր դիցուհին՝ աշտարակած և թագը գլխին, բարձունքի վրա նստած՝ դեպի աջ շրջվածությամբ, ձեռքին արմավենու ճյուղ, իսկ ոտքերի տակով հոսում է Որոնտես (Եփրատ) գետը՝ դեպի աջ լողացող մարդու ներկամարմին կերպարանքով: Աջ կողմում արձանագրված է *ΒΑΣΙΛΕΩΣ*, ձախում՝ *ΤΙΓΡΑΝΟΥ*: Տիգրանը իր դրամների դարձերեսին դրոշմում էր Անտիոքի դիցուհու արձանի վերատպված կերպարը, իսկ հետագայում՝ աստվածուհու՝ ավանդական հայկական պատկերագրությամբ արձանը, որպես Ասորիքի նվաճող, կանգնեցնում Անտիոքիայի փոխարեն:

Դրա ապացույցն են Տիգրան Մեծի դրամները, որոնցում, ի տարբերություն սելևկյան և հռոմեական դրամների վրա պատկերված Անտիոքիայի կիսամերկ, նրբին շղարշով եզերված պատկերագրության, լայն, թանձր և երկար հագուստով դիցուհու կերպարն է: Այստեղ ներկայացված թագուհի-աստվածուհու կերպարը՝ իր չքնաղ դիմագծերով, մազերի ոլորած և հարդարմամբ և հերակապ հանգույցով, երկար պարանոցը պսակող մարգարտաշար մանյակով և եռամաս աշտարակած և թագով, մեզ հիշեցնում է հայոց թագուհիների և դիցուհիների պատկերագրությունը: Սակայն դրանցում շեշտված են գեղեցիկ էթնիկ դիմագծերն ու ավանդական պատկերագրական տիպը՝ ավելի հստակ, ճշգրիտ և առավել մշակված:

Նմանօրինակ պղնձե դրամների թողարկումն Արտաշատում կատարվել է նրա քաղաքային շուկայի ներքին պահանջով: Նույնպիսի պատկերագրի հանդիպում ենք Տիգրան Մեծի մյուս դրամների վրա՝ Դամասկոսի անձնավորմամբ քաղաքամայր դիցուհու կերպարում՝ պտղաբերության եղջյուրով: Դրանք հատվել են Անտիոքում, Դամասկոսում, Տիգրանակերտում, Դելֆիում, որոնց վրա հանդիպում ենք ոչ թե Անտիոքիայի, այլ «ազգայնացված» հայոց դիցուհի-թագուհու կերպարին:

2. «Հայուհիների» պատկերումը Տիգրան Մեծի դրամների վրա

Տիգրան Մեծի դրամների դարձերեսին հաճախ էր ներկայացվում վերոհիշյալ Անտիոքի պահապան դիցուհու կերպարը՝ ձեռքին արմավենի կամ դափնեպսակ, իսկ այլ տարբերակներում կարելի է հանդիպել ոսկուց սափոր, որը նա մեկնում է Սիրիային իշխող Տիգրանին: Եփրատ-Որոնտես գետը պատկերվում է ինչպես տղամարդու, այնպես էլ կնոջ կերպարանքով: Որպեսզի արժանանար գերված երկրների ժողովուրդների հարգանքին և ակնածանքին, Տիգրան Մեծն իր դրամների դարձերեսին դրոշմում էր այլ երկրների հովանավոր դիցուհիների պատկերները, որոնք արմավենու կամ դափնու ճյուղեր էին մեկնում հաղթող արքային: Հետագայում՝ աշխարհակալ տերություն ստեղծելուց հետո, դրանք փոխարինվեցին «քաղաքամայր դիցուհու» ավանդական պատկերագրությամբ՝ որպես նորաստեղծ տերության հովանավոր, պաշտպան և միահեծան աստվածուհի (նկ. 3):

Մեր կարծիքով՝ այդ էր պատճառը, որ Անտիոքիայի և «ազգայնացված Տյուխեի» անձնավորմամբ ներկայացված կանանց դիմաքանդակները տարբերվում էին Տիգրանի հատած դրամներից: Հատկանշական է, որ Ատրպետի ուսումնասիրած այս պատկերագրությամբ դրամները՝ մերկ դիցուհու կերպարով, համարվում են Աստղիկ դիցուհու՝ Հունաստանից բերված քանդակի վերատպություններ⁷: Նրա սրունքները ծածկված են թափանցիկ շղարշով, ներկայացված է գահին բազմած, սիրիականին բնորոշ արմավենու ճյուղի փոխարեն այժ ձեռքում բռնել է լեռնային արծիվ, իսկ ձախում՝ պտղաբերության եղջյուր: Այս կերպարին հետագայում հանդիպում ենք Արտաշես, Արշակ և Վաղարշակ արքաների դրամների պատկերագրության մեջ: Անահիտը դրամների վրա սովորաբար նայում է այժ, իսկ այս ենթադրյալ «Աստղիկը» դեպի ձախ. այս հատկանիշներով հավանաբար փորձում են շեշտել, որ պատկերվածները տարբեր դիցուհիներ են: Տիգրան Մեծը Հայաստան էր տեղափոխում տարբեր երկրներում պաշտամունքի արժանացող աստվածությունների, որի համար էլ ժողովրդի կողմից արժանացել էր «Աստվածասեր» մականվանը: Մեր կարծիքով՝ նա հատուկ էր ներկայանում տարբեր աստվածուհիներից հովանավորված, որպեսզի ամրացներ իր դիրքերը նվաճված երկրներում և դառնար առավել ժողովրդական և սիրված, ընդունվեր որպես «Արքաների արքա» և աստվածների զարմից ծնված:

Արտաշես I, Արշակ I, Արտավազդ II արքաների պատկերաքանդակներով դրամների դարձերեսին հաճախ ներկայացվում է Աթենաս-Քաղաքամայր դիցուհին՝ գահին նստած, որի այժ ձեռքում հաղթության հրեշտակ Վիկտորյան է: Նա դափնիով պսակում է դիցուհու գլուխը, իսկ ձախում բռնում առատության եղջյուրը: Ոսկեծին դիցուհու հագին բեհեզից հագուստ է, որի ծալքերը տարածվում են աթոռից ներքև, գահը պահում են հուշկապարիկները, իսկ դրամները կրում են «Աստվածասեր» մականությունը⁸:

3. Հայոց թագուհիների պատկերումը հելլենիստական Հայաստանում

Հելլենիստական Հայաստանի թագուհու պատկերագրական տիպը մենք կարող ենք վերակազմել ըստ մի քանի պահպանված դրամների, դրոշմների, հարթաքանդակների և մատենագրական վկայությունների: Թագուհիների պատկերներով պահպանված դրամների մեծ մասը վերագրվում է Էրատո թագուհուն, ինչը նույնպես վիճարկելի է, քանզի թագուհիների արտաքինի վերաբերյալ մեր ունեցած տեղեկությունները սուղ են:

Էրատոն⁹ եղել է Արտաշիսյան հարստության վերջին ներկայացուցիչը, Տիգրան III-ի դուստրն է և Տիգրան IV-ի քույրը¹⁰: Նա Մեծ Հայքի թագուհին էր, ծննդյան և մահվան թվերը անհայտ են, հայտնի չէ նաև նրա

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 204-205:

⁸ Տե՛ս **Ատրպետ**, Հայ թագաւորների դրամները, «Ազգագրական հանդես», XXIII գիրք, Թիֆլիս, 1912, № 2, էջ 27-67:

⁹ Հունարեն՝ սեր, անունը փոխառված է հունական երաժշտության համանուն մուսայից (մ. թ. VIII-V դդ., մ. թ. II - թ. հ. II դդ., մ. թ. VI - XII դդ.), տե՛ս **Հ. Մանանդյան**, Քննական տեսություն հայ ժողովրդի պատմության, հ. Ա, Եր., 1945, էջ 295-298:

¹⁰ Տե՛ս «Հայուհիներ», հ. 1, Եր., 2011, էջ 23:

ծննդավայրը: Թագուհու կերպարը վերականգնված է ըստ Էրատոյի և Տիգրան IV-ի երկպատկեր արծաթյա դրամի, որի մի երեսին Տիգրան IV-ի, իսկ դարձերեսին քրոջ դիմապատկերն է՝ «Էրատո՝ թագուհի հայոց» մակագրությամբ: Ցավոք, Էրատոյի գահակալման մասին մեզ հասել են շատ քիչ տեղեկություններ, այն էլ՝ խիստ կցկտուր, և ամբողջությամբ չեն ներկայացնում թագուհու կերպարը:

Էրատոյի գահակալության շրջանն անչափ հակասական և բարդ էր Մեծ Հայքի Արտաշիսյան հարստության համար. մի կողմից՝ աշխարհակալ Հռոմ, մյուս կողմից՝ Պարթևստան: Հայոց գահակալներն ի դեմս Տիգրան III-ի, ապա նաև նրա որդու և դստեր՝ Էրատոյի և Տիգրան IV-ի, նպատակ ունեին զերծ պահել թագավորությունը վերահաս կործանումից: Սակայն մ. թ. ա. 1 թվականին հյուսիսի բարբարոսների դեմ մղած պայքարում սպանվում է Տիգրան IV արքան, իսկ Էրատոն հրաժարվում է գահից: Էրատոյի երկրորդ գահակալությունը տեղի է ունենում Ք. ծ. 6-12 թթ.: Այս անգամ նա գահակալում է միանձնյա: Սակայն այդ խառնակ ժամանակաշրջանում նրան այդպես էլ չի հաջողվում փրկել թագավորությունը, քանի որ Արտաշիսյան տոհմից արու ժառանգ չկար, և Էրատոն, փաստորեն, այս արքայատոհմի վերջին ներկայացուցիչն էր: Էրատոն հայոց հնագույն ժամանակների միակ տիրակալն է, որ գահ է բարձրացել երեք անգամ¹¹:

Ստորև ներկայացված դրամները վկայում են, որ Տիգրանը և Էրատոն համատեղ են կառավարել երկիրը (մ. թ. ա. մոտ 8 - մ. թ. 1 թթ.)¹²: Նրանք դեռևս իրենց կենդանության ժամանակ պաշտվել են որպես կենդանի աստվածներ և համեմատականներ ունեն Պտղոմեոսյան դինաստիայի ներկայացուցիչների հետ¹³:

10 պղնձյա դրամների դիմերեսին Էրատո թագուհին ներկայացված է կիսադեմով դեպի աջ, իր եղբայր և ամուսին Տիգրան IV-ի կողքին, հետին պլանում՝ հայկական ատամնավոր թագով, իսկ դրամների դարձերեսին ներկայացված է Արարատ լեռը¹⁴: Մեր կարծիքով, դրանք որոշ հատկանիշներով նմանվում են պտղոմեոսյանների պատկերագրությանը (նկ. 4):

Էրատո թագուհու դեմքը մեզ հայտնի է փարիզյան և վիեննական դրամներից՝ իր ամուսին Տիգրան IV-ի դիմապատկերի դարձերեսին. նա ներկայացված է Տիգրան Մեծի թագով, որը զարդարված է թագի վերևից երկու կողմերից կախված երկշար մարգարիտներով (նկ. 5): Այս երկու թագերը, սակայն, իրարից տարբերվում են. մեկը զարդարված է գոհարներով, մյուսը՝ աստղերով: Իրենց տեսակով և ծագմամբ դրանք նմանվում են արքայականներին: Ուսումնասիրողները որպես Էրատո են դիտել նաև Փարիզի մատենադարանում պահվող նարնջագույն հանքաքարի վրա դրոշմված խորաքանդակ-զարդաքանդակը՝ ի դեմս Բաբելոնի¹⁵, Լայարդի¹⁶,

¹¹ Տե՛ս «Հայուհիներ», հ. 1, էջ 23:

¹² Տե՛ս **Յ. Տ. Ներսեսեան**, Հայ դրամագիտական ուսումնասիրութիւններ, Եր., 2000, էջ 554, Tacitus, Annals, II, 3, II, 4, Dio Cass., LV, 9, 4, 10a, 5, **Ա. Ստեփանյան**, Պատմության կերպարանափոխությունները Մեծ Հայքում, Գիրք Ա, Եր., 2012, էջ 244-245:

¹³ Տե՛ս **Саргсян Г.** Царица Эрато // «Кавказ и Византия», № 6. Ер., 2006, էջ 14-23:

¹⁴ Տե՛ս **Ռ. Վարդանյան**, Լուկիոս Վերոսի օրոք Հայաստանում թողարկված պղնձե դրամներ, ՊԲՀ, № 2, Եր., 2004, էջ 234-253:

¹⁵ Տե՛ս **E. Babelon**, La Gravure en pierres fines, came'es et intailles, Paris, 1860, էջ 193:

¹⁶ Տե՛ս **A. Layard**, The Monuments of Ninive, London, 1849-53, տախտակ 65, էջ 18:

Լանգլուայի¹⁷ (նկ. 6): Վ. Հացունու կարծիքով ևս այս թագուհին Երատոն է՝ վարսերի և կերպարի կատարման նմանությունների պատճառով¹⁸: Նա թագուհուն ներկայացնում է բարձր սանրվածքով, վարսերի մի մասը հավաքված է գլխի ետևի կողմում, իսկ մյուսը՝ հյուսված դեպի վերև, գլխին դրված է կոնաձև, եռանաս, եռանկյունաձև ելուստներով խույր՝ ձևով նման Արտաշեսյանների թագին, սակայն զարդարված է վեցաթև աստղերով: Խույրը ծածկված է երկշար մարգարիտներով: Թագուհու ուսի վրա ամրացված թիկնոցը հավաքված է ճարմանդով: Հանքաքարի վրա պատկերված թագուհին, անշուշտ, հայուհի է, և այս կարծիքը հաստատվել է բոլոր ուսումնասիրողների կողմից: Այս դեպքում արդեն այնքան էլ չի կարևորվում՝ սա Արշակունյաց արքայատոհմի Տիգրան IV արքայի կին Երատո թագուհին է, թե մեկ այլ հայ թագուհի:

Ինչ վերաբերում է փարիզյան Երատոյի դիմապատկերին, ապա կարող ենք ասել, որ, չնայած մաշվածությանը, լավ պահպանվել է թագուհու սանրվածքը. մազերի մի մասը ողորկ հավաքված է գագաթին, մյուս մասը գլխի շուրջ կազմում է ուռուցիկ և ոլորուն պսակ, իսկ գլուխը զարդարում է դիադեման¹⁹: Կնոջ նման դիմապատկերներ հանդիպում են Կլեոպատրայի և Լիվիայի կերպարներում: Նման հերահարդարանքով թագի շուրջ ամփոփված վարսերը հավաքվում են ծոծրակին:

Վերոնշյալ երկու դրամների վրա էլ, ըստ պահպանված մակագրությունների, պատկերված է Երատո թագուհին: Մի դեպքում նա ներկայացված է գլուխը պսակող ճակատագարդով և հռոմեական պատկերագրությամբ, իսկ մյուսում՝ տիգրանյան թագով և ավանդական ձևով: Այս օրինակներով մենք կարող ենք հստակորեն բաժանում կատարել երկրում գոյություն ունեցող տարբեր պատկերագրական տիպերի և ազդեցությունների միջև: Երկու տիպերին էլ հատկանշական է թագուհուն թագակապ և ճակատով անցնող հանգույցով ներկայացնելու ավանդույթը (նման Արտաշեսի, Տիգրան Մեծի, Արտավազդի դրամներին), որը կապվում է ծոծրակի վրա և թագավորական իշխանության ներկայացման ու պահպանման հարցում կարևոր և առանցքային նշանակություն ունի: Այն ընդգծում էր թագավորական տան միանձնյա ներկայացուցչի և գահակալի հատկանիշները:

Հայոց թագուհիների կերպարները պատկերացնելու համար ունենք նաև հռոմեական եռապետության ժամանակ հատված դրամներից օրինակներ (մ. թ. ա. 20 թ.), որոնցից երեքը՝ Պետրոնիոս Կուրպիլիանոսի և մեկը՝ Ակվինիոս Ֆլորոսի, ձուլված նույն կաղապարով: Դրանք այժմ պահվում են Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում: Նրանց վրա Հայաստանը ներկայացված է սգավոր հայ կնոջ կերպարանքով: Ծնրադիր հայոց թագուհին նստած է գետնին՝ ձեռքը ծնոտին հեմած: Ուսումնասիրողները դրանք համարում են հայոց թագուհու կերպարներ՝ հինք ընդունելով խույրը և հագած մինթանը²⁰, որոնցով հայ թագուհիները հանդես էին գալիս

¹⁷ Տե՛ս V. Langlois, Numismatique de l'Arménie, Paris, 1859, էջ 39-40:

¹⁸ Տե՛ս Վ. Հացունի, Պատմութիւն հին հայ տարագին, Վենետիկ, 1924, էջ 76-77:

¹⁹ Ճակատագարդ, գլխին դրվող պսակ, թագ:

²⁰ Անթև կարճ զգեստ, հագուստ:

նույնիսկ ուշ շրջանի ազնվական կանանց կերպարներում: Նման պատկերագրությամբ դրամներից չորսը թվագրվում են 163-164 թթ., որոնք պատկանել են Լուկիոս Վերոս կայսերը և այժմ գտնվում են հռոմեական արքունական հավաքածույուն: Նրանց վրա պատկերված թագուհիների մազերը պսակաձև հավաքված են գլխի շուրջը՝ թագավորական ոճով, որն առկա է «Հայաստանը պարտյալ» մակագրությամբ բոլոր դրամների և քանդակների վրա: Մեր իշխանուհիները կրում էին խույր, որը կոնաձև էր, նեղ և տափակածայր՝ գագաթի վրա հարթ կամ ատամնավոր: Այս ձևը բնորոշ էր կանանց խույրերին, ինչը կհանդիպենք առավել ուշ հայ թագուհիների մյուս կերպարներում նույնպես: Պատմուճանն ունի պճղնավոր զարդապատկերում, որը կամ նստելու համար, կամ էլ իբրև սգավորի՝ ազդերի վրա է հավաքված:

4. «Մայր Հայաստանի» անձնավորմամբ հելլենիստական դրամները²¹

Հռոմեական կայսրերն ու զորավարները, հանրապետական Հռոմի իշխանության ժամանակաշրջանից սկսած, թողարկում էին ոսկուց, արծաթից, պղնձից դրամներ՝ ձոնված Հայաստանի նվաճմանը²²: Հարկ է նշել, որ այդ «պատվին» էին արժանանում հռոմեական իշխանության թշնամի և նվաճված բոլոր երկրները²³:

Հռոմեական դրամների վրա Հայաստանի նվաճման մասին հայտարարություն առաջին անգամ ներկայացվեց հենց Մարկոս Անտոնիոսի օրոք: Հատկանշական է, որ հենց Հռոմից սկսվեց Հայաստանի խորհրդանշական պատկերումը թագուհու խորհրդանշական կերպարով: Առավել հետաքրքրական էր այն, որ Հռոմը իրեն ենթակա տերությունները ամբողջական քարտեզի տեսքով արդեն հելլենիստական խճանկարներում ներկայացրեց, որտեղ տարածաշրջաններից յուրաքանչյուրն անձնավորված էր: Հայաստանին բաժին ընկավ «Պարտված թագուհու» կերպարը: Պարտված պետությունները հռոմեական դրամների վրա ներկայացվում էին կենդանիների կամ տարբեր այլաբանական անձնավորումների տեսքով (Անտիոքը, Բրիտանիան, Սիցիլիան, Աֆրիկան, Գալլիան, Հայաստանը և այլն)²⁴:

Մարկոս Անտոնիոսի և Կլեոպատրայի կողմից Հայաստանի զավթումը (Ք. ա. 32-31 թթ.) ներկայացնող թագավորի և թագուհու պատկերագրությամբ մի շարք դրամներ հայտնաբերվել են Հայաստանի տարածքում: Դրանի դիմերեսին ներկայացված է Մարկոս Անտոնիոս կայսրը, նրա ետևում հայկական թագ է պատկերված, իսկ շուրջը գրված է՝ **ANTONI, ARMENIA. DEVICTA.** («Անտոնիոս, Հայաստանը՝ նվաճված»): Դրանի դարձերեսին ներկայացված է Կլեոպատրայի կիսանդրին դեմքով դեպի աջ,

²¹ Տե՛ս **Ձ. Պտուկեան**, նշվ. աշխ., էջ 30-53:

²² Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 1, եր., 1971, էջ 625, 631:

²³ Տե՛ս **Խ. Մուշեղյան**, Դրամական շրջանառությունը Հայաստանում (մ. թ. ա. V դ. - մ. թ. XIV դ.), եր., 1982, էջ 93:

²⁴ Օրինակ Լուցիոս Դոստիլիոս Սասեռնայի դեմարների վրա Գալլիան (այժմ՝ Ֆրանսիա) անձնավորված է տխուր, հերածակ կույսի գլխով, իսկ Քվինտուս Մետելլուս Սցիպիոնի դրամների վրա Աֆրիկան ներկայացված է կնոջ դեմքով, քթի փոխարեն՝ փղի կնճիթով:

գլխին՝ դափնեպսակ, ականջին՝ օղ, պարանոցին՝ մանյակներ, ուսին՝ արքայական ծիրանի, իսկ շուրջը գրված է՝ **CLEOPATRAE. REGINE. REGVM. FILOM, REGVM**, ինչը նշանակում էր՝ «Կլեոպատրա՝ թագավորների և իր որդիների թագավորության թագուհի» (նկ. 8): Վերջինս գտնվել է Սիսիանի Սառնակունք գյուղից և պահվում է Հայաստանի պատմության թանգարանում:

Նմանօրինակ դրամներ կան Փարիզի և Բրիտանական թանգարանների հավաքածուներում: Դրանք թողարկվել են Մարկոս Անտոնիոսի և Կլեոպատրայի կողմից հայոց արքա Արտավազդ II-ին և նրա ընտանիքին Արտաշատից Ալեքսանդրիա քաղաքներում հետո: Անտոնիոսն իր թողարկած դրամների վրա հռչակված է որպես Հայաստանը նվաճող: Փաստորեն, հռոմեական դրամների պատկերագրության մեջ առաջին անգամ ենք հանդիպում Հայաստանի նվաճման վերաբերյալ նման պաշտոնական հայտարարության, որը այսպիսի պատկերագրությամբ դրամների ստեղծման նախաօրինակ կարող էր լինել²⁵: Արծաթից և պղնձից հատված այս դրամների վրա թագակիր հայոց թագուհին նստած է գետնին՝ որպես իշխանության կորստի և ստորացման նշան: Մի ձեռքը դեմքի կամ ծնոտի տակ է դրված՝ որպես ափսոսանքի և հուսալքության նշան, իսկ մյուս ձեռքով հենվել է գետնին. սովորաբար կողքին ընկած են զենքերը, որոնք խորհրդանշում են իշխանության անկումը, ուժի զավթումն ու պարտությունը:

Մարկոս Ավրելիոսի (161-181 թթ.)՝ ոսկուց, արծաթից, պղնձից դրամների դիմապատկերների դարձերեսին նույնպես ներկայացված է հայոց թագուհին. սովորաբար պատկերված է տխուր և գետնատարած, իսկ ձեռքերը հենած են կամ գետնին, կամ իր զենք ու զրահին՝ աղեղ, կապարճ, վահան, զինանշան, իսկ ներքևում գրված է՝ **ARMENIA**: Այսօրինակ դրամներ կան Փարիզի Ազգային գրադարանում և Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում:

Տրայանոսի (98-118 թթ.)՝ պղնձից սեստերի վրա հանդիպում ենք Հայաստանի նվաճման առթիվ նմանատիպ տեսարանի՝ թողարկված 115 թ.-ին՝ Արևելքում: Դիմերեսին Տրայանոս կայսեր կիսանդրին է՝ ռազմի կայսերական թիկնոցով, իսկ դարձերեսին Տրայանոս կայսրը պատկերված է կանգնած՝ ռազմական հագուստով և զրահաշապիկով, գլխին՝ դափնեպսակ, աջ ձեռքում սաղավարտն է, իսկ ձախով հենվել է միզակին: Նրա ոտքերի մոտ ընկած են սրեր և վահաններ, թիկունքին կանգնած է հաղթանակի դիցուհին, որը պսակ է բերում, իսկ առջևում անձնավորված Հայաստանի կերպարն է՝ դեպի ձախ գլխիկոր նստած կնոջ կերպարանքով: Ներքևում գրված է՝ **ARMENIA**: Պահվում է Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում:

«Պարտված Հայաստանը»՝ հայոց թագուհու ծնկաչոք և հուսալքված կերպարով հանդիպում ենք Մարկոս Ավրելիոսի, Լուկիոս Վերոսի, Մարկոս Անտոնիոսի, Տրայանոսի դրամների վրա՝ կռած Հայաստանի նվաճման առթիվ (նկ. 9, նկ. 10): «Պարտված Հայաստանը» հայոց թագուհու կերպարանքով:

²⁵ Հայտնի է, որ Մարկոս Անտոնիոսը Հայաստանից եգիպտոս վերադառնալուց հետո՝ Ք. ա. 34 թ., Ալեքսանդրիայում, իբրև նոր աշխարհակալության հիմնադիր, արևելյան երկրները բաժանել է իր ժառանգներին: Եգիպտոսի թագուհի Կլեոպատրայից ծնված իր վեցամյա որդուն՝ Ալեքսանդրին, բաժին է տվել Հայաստանը՝ միաժամանակ նրան հայտարարելով Մեդիայի (Մարաստանի) և Պարթևաց թագավոր:

րով սովորաբար ներկայացված է հռոմեական զորավարների դրամների դարձերեսին՝ ծնկաչոք, ձեռքը դրված ծնոտին կամ կայսրից ազատություն և գթություն շնորհելու աղաչական դիրքով՝ գլխիկոր և հուսալքված: Նա գթություն խնդրելու դիրքով երբեմն ձեռքերը կարկառուն է դեպի հռոմեական կայսրը: Այս դրամների վրա հանդիպում ենք «Հայաստան» մակագրությանը՝ կետավոր շրջանակով:

Հայաստանի անձնավորմամբ հայոց թագուհիների պատկերագրության ուսումնասիրության համար հարուստ նյութ են Լուկիոս Վերոսի դիմաքանդակի դրոշմամբ հռոմեական ոսկե, արծաթե և պղնձե դրամները²⁶ (նկ. 9): Ներկայացված են հռոմեական զորքերի հաղթանակը և Հայոց թագավորության անկումը՝ պարտյալ թագուհու կերպարով: Լուկիոս Վերոսի դրամների պատկերագրությունը Հայաստանի թագավոր նշանակելու արարողությունն է, ընդ որում՝ թագավորն իր պսակը ստանում է գահին բարձր բազմած հռոմեական կայսեր ձեռքից: Լատիներեն մակագրությունն ավետում է Հռոմի միաժամանակյա հաղթանակը Արևելքում՝ Հռոմեական կայսրության գլխավոր մրցակիցների՝ Հայաստանի և Պարթևստանի նկատմամբ: Հայկական թեմայով թողարկված հռոմեական պղնձե դրամները բուն Հռոմի սահմաններից դուրս չէին գալիս, և պատահական չէ, որ Հայաստանի տարածքից մնանօրինակ դրամներ մինչ օրս չեն հայտնաբերվել:

Լուկիոս Վերոսն առաջինն էր, որ պարտված հայոց թագուհու ներկայացմամբ՝ «Պարտված Հայաստան» մակագրությամբ դրամներ թողարկեց: «Պարտված Հայաստանը» թեմայով դրամներում թագուհու կերպարը ներկայացված է ծալքավոր պատմուճանով, որը որպես սգավոր կնոջ խորհրդանիշ հավաքված է ազդրերի վրա, կրում է միմթան մնան հռոմեական դրամների կանանց կերպարներին, և դրանց վրա պարզորոշ զգացվում է հելլենիստական ազդեցությունը: Սակայն հայ թագուհիները պատկերվում են նաև տղամարդկանց հատուկ ծալքավոր վարտիքով, որն էլ բնորոշ էր իրանական պատկերագրությանը:

Այս դրամների վրա դրոշմված են նաև պատերազմական ավարը, դրոշները, թափված զենքերը, որոնք խորհրդանշում էին Հայաստանի պարտությունը²⁷:

Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում գտնվող հռոմեական դրամների վրա (մ. թ. ա. II դ.) «Պարտված Հայաստանը» գրությամբ ներկայացված է ծնրադիր Հայաստանը՝ հայ թագուհու կերպարով, գլխին՝ ատամնավոր թագ՝ եզերված թագակապ հանգույցով²⁸: Որպես Հռոմեական կայսրության պարտյալ նրան ներկայացրել են մի պարզ պարեգոտով, որի տակից երևում է երկար ու նեղ փողքերով անդրավարտիքը՝ ըստ հայապարթև տարազի: Այդ «պարտված թագուհիները» կոչված էին ներկայացնելու պետության և հայրենիքի հետ կանանց նույնացումը, բայց դրանք հավասարապես գործում էին որպես նվաճված տարածքների յուրացման խորհրդանիշներ:

Նեապոլի թանգարանի Նեպտունի (Basilica Neptuni) սրահում ներկայացված են վիմաքանդակներ, որոնք կերտվել են Ադրիանոս կայսեր

²⁶ Տե՛ս Վ. Հացունի, նշվ. աշխ., էջ 84-85:

²⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 75-76:

²⁸ Տե՛ս Առաքել Պատրիկ, Հայկական տարագ. Եր., 1967, էջ 21:

(117-138 թթ.) օրոք և զարդարվել նրա հաջորդ Անտոնիոսների կողմից: Քանդակները հռոմեական գավառները խորհրդանշող մարդապատկերներ են, որոնք պահպանվել են մինչ օրս և ավանդական-տեղական տարազներով են: Դրանցից մեկը «Արմենիան» է, որը հայկական խույրի և տարազի պատճառով մասնագետների կողմից Հայաստանի խորհրդանշական պատկերն է համարվում²⁹ (նկ. 7): Հռոմեական կայսրության տիրույթները ներկայացվում էին յուրաքանչյուր երկրին բնորոշ կերպարով (օր. պարտված զինվորի, ծնկաչոք արքայի, հերարձակ կնոջ կամ էլ կենդանիների այլաբանությամբ): Հետաքրքիր է, որ Հայաստանը խորհրդանշվում էր հայապարթև տարազով և կնոջ կերպարով՝ թուր և կապարճ բռնած: Նրա գլխարկը կամ սաղավարտը վերևից հատած կոն, ծոծրակակալով է, բազմածալ մի թիկնոց ուսերի վրայով ճարմանդով հավաքված է աջ կողմում: Ազնվական ծագմամբ կինը հավանաբար թագուհի է՝ տղամարդուն բնորոշ զգեստավորմամբ և զենքերով: Մեր կնոջ կերպարը ամազոնուհիների³⁰ նման երկսեռ է. «Մայր Հայաստանը», որը տարբեր լեզուներում իգական սեռի է, այստեղ ներկայացված է առնական տղամարդու հագուստով: Այն տարբերվում է կանանց հագուստներից կարճ պարեզոտով և վերնազգեստով, որոնք էլ հատուկ են միայն տղամարդկանց: Իսկ իշխանական ճոխ տարազը տարբերվում է ժողովրդականից: Մեր թագուհու կերպարը գլխին կրում է կոնաձև խույր՝ ծայրը տափակ կտրված, դեմքը բաց է և վիժակով ծածկում է ծոծրակը: Խույրի այս ձևը մեզ հիշեցնում է փոյուզիական գլխարկները:

Արտաքինից ազնվական հիշեցնող այս «իշխանուհին» կրում է բաճկոն, որը, ինչպես պարթևականը, ծալքերով իջնում է ծնկներին և ուղիղ վերջավորությամբ ավարտվում: Հագուստի թևքերը պսակվում են երիզած թեզանիքներով: Զգեստն անթև է՝ լայն ու բազմածալ, որը ներքնազգեստի վրայից է հագած, քանի որ առաջամասում հավաքվում է վերև և ծալքեր է կազմում որովայնի շուրջը: Ներքևի երկու ծայրերում կախված է մեկական նուռ կամ զարդ: Հագուստն ունի լայն գոտի, որի ծայրերը հանգուցված են մեջքին: Լայն, ճոխ, բազմածալ թիկնոցը ծածկում է թիկունքը, արքունական ծիրանիի նման ճարմանդվում է աջ ուսին և իջնում երկար զարդարուն զգեստին հավասար, որի ծայրերից ուռենու ճյուղեր են կախված: «Արմենիան» հագել է երկար գոտևոր վարտիք և փեշերը քշտած երկարաթև պատմուճան:

«Արմենիայի» վարտիքը նույնպես պարթևական է, որը հասնում է մինչև ոտնաթաթերը և հավաքվում ներքևում: Կոշիկները լավ չեն երևում, բայց ծածկում են թաթերը: Վ. Հացունու կողմից ուսումնասիրված այս քանդակի սուրն ու կապարճը հայկական տարազի մաս չեն համարվում. դրանք զուտ դեկորատիվ նշանակություն ունեն³¹:

²⁹ Տե՛ս **Սվետլանա Պողոսյան**, Հին Հայաստանի պատմության և մշակույթի հարցեր, Եր., 2001, էջ 75:

³⁰ Հետաքրքիր է այստեղ ամազոնուհու, ռազմիկ, անպարտելի կնոջ կերպարի ընտրությունը. այն պատահական չէր: Այս ավանդույթը վաղուց գոյություն ուներ հռոմեացիների մոտ. նրանց պատկերել որպես նվաճված և գերված երկրների խորհրդանշական այլաբանություններ, որպեսզի առավել շեշտվեր կայսրության հզորությունը:

³¹ Տե՛ս **Վ. Հացունի**, նշվ. աշխ., էջ 82-85:

Հայոց «թագուհու» սաղավարտը առջևից բաց է, դիմացից՝ եզրագծելով դեմքը, ականջակալներով փակել է ականջները, իսկ մազերը հավաքված են ծոծրակին: Հայոց թագուհիները, ըստ հռոմեական վկայությունների, քողի կամ գլխազարդի փոխարեն կրել են թագավորական ոսկյա, դիմաբաց սաղավարտներ, երբ երկար ուղևորությունների և պատերազմների ժամանակ ուղեկցել են իրենց ամուսիններին: Սակայն սաղավարտը նաև թագուհու սեռը սքողելու և նրա անձը պաշտպանելու նշանակություն է ունեցել³²:

Հատկանշական է նաև հայոց թագուհիների պատկերումը գետնին՝ հռոմեական կայսեր առջև ողորմածության և աղաչական ձեռքերի դիրքով: Սա հռոմեացիների կողմից որպես հայոց թագավորական իշխանության տապալման և երկրի հպատակման նշան էր ներկայացվում, սակայն միաժամանակ թագուհու կերպարով երկրի այլաբանությունը մեզ հնարավորություն է տալիս հայազգի իշխանուհիների և թագուհիների պատկերագրական առանձնահատկությունները ներկայացնելու:

Եզրակացություններ

Առկա նյութերի շնորհիվ մենք կարող ենք հայոց թագուհիների պատկերագրության մեջ առանձնացնել իրանական և հելլենիստական ոճերի համատեղումը: Հանդերձանքում առանձնանում են առօրյա և մինչև ոտնաթաթերն ու ձեռքերի դաստակները հասնող փակ հագուստները, արական վարտիքները և ծալքավոր կարճ պարեգոտները. օրինակ՝ «Հայաստանը՝ պարտված» մակագրությամբ թագուհիների պատկերագրման մեջ (նկ. 7) հանդիսավոր, հունական ոճով թիկնոցներն ու հագուստները, որոնք ցուցադրում են վիզը, ուսերն ու բազուկները՝ թեթևակի ճարմանդվելով աջ ուսին և խոր ծալքերով հանդիսավոր իջնելով ներքև. օր. Փարիզի մատենադարանի «Էրատոյի» կնքադրոշմի վրայի հագուստները և հերահարդարանքը (նկ. 6): Հայոց թագուհիների պատկերման մեջ հաճախ ենք հանդիպում զարդեր, մարգարտաշար մանյակներ, ականջօղեր, թագակապ հանգույցներ, արքայական թիկնոցներ, ճակատազարդեր, արքայական խուլյեր և այլն:

Իրանական ազդեցությունն են կրում թագուհիների հագուստում տղամարդու երկար վարտիքների համատեղումը կարճ պարեգոտների հետ: Պարթևական ծագում ունեն թագերի վրա ներկայացված աստղերը և աստամնավոր վերջավորությունները, որոնք, մեր կարծիքով, Արևի՝ Միթրա-Միիր պարթևական աստծուն համադրելու նպատակ են հետապնդում: Հելլենիստական ազդեցության մասին են խոսում թագուհիների պատկերագրության մեջ հունահռոմեական դիմագծերը, հերահարդարանքն ու հանդիսավոր հագուստները:

Մեր կարծիքով, պատկերագրական տիպի ծագմամբ, ինչպես նաև ուղղուն հերահարդարանքի, թագակապ հանգույցի, ծալքավոր հագուստների, մարգարտաշար մանյակների և գեղեցիկ դիմագծերի կատարմամբ հայոց թագուհիները ժառանգել են «քաղաքամայր դիցուհու» արդեն իսկ ընդունված և տարածված տիպը՝ իրենց վերագրելով աստվածային ծա-

³² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 80:

գում և երկրի հովանավորի ու պահապանի հատկանիշներ:

Էրատո թագուհու պատկերներ համարվող դրամները և Վիեննայում պահվող հայուհու դրոշմակնիքը պատկերագրական տարբեր տիպեր են: Հայոց թագուհիները ներկայացված են տարբեր հագուստներով, թագերով, դիմագծերով, գլխագարդերով: Միաժամանակ հետաքրքիր է այն փաստը, որ նույն էրատոյին վերագրվող վիեննական դրոշմակնիքի վրա ներկայացված հայուհին կրում է Արտաշիսյաններին բնորոշ ատամնավոր, կոնաձև խույր՝ պսակված վեցական վեցաթև աստղերի պատկերագրությամբ (նկ. 6): Պարզորոշ է, որ կնիքի վրա պատկերված է հայոց թագուհի, սակայն ո՞ւմ է ներկայացնում, չենք կարող ասել, քանի որ որպես Արտաշիսյան թագուհի՝ պատմիչներից մեզ են հասել միայն էրատոյի մասին մատենագրական վկայությունները:

Թագուհին Արտաշիսյանների վերջին ներկայացուցիչներից մեկն է, ինչը պարզորոշ երևում է նրա հռոմեական դիմագծերից և արքայական ծիրանիով ձևավորված «պաշտոնական» պատկերագրությունից: Ծիրանին ճարմանդով հավաքված է աջ ուսագլխին: Սակայն մեզ քաջածանոթ «Տիգրանյան խույրի» փոխարեն հայոց թագուհին կրում է աստղազարդ խույր, ինչը ցույց է տալիս նրա պարթևական ծագումը:

Աստղերի պատկերումը Արտաշիսյան թագերի վրա մենք կարող ենք տեսնել Արտաշեսի, Տիգրան Մեծի, Արտավազդի դրամների պատկերագրության մեջ: Երեքական աստղերով զարդարված թագի կարող ենք հանդիպել «Պարտված Հայաստանը» մակագրությամբ Մարկոս Անտոնինոսի դրամների դարձերեսներին ներկայացված հայկական թագերի և նույն մակագրությամբ մյուս հռոմեական կայսրերի կռած դրամների «պարտյալ» թագուհիների խույրերի վրա:

Ինչպես նշում է Վ. Հացունին, պարտադիր չէր, որ Արտաշիսյանների ներկայացման համար կրկնվեին թագերի խորհրդանիշները՝ օր.՝ Տիգրան Մեծը ստեղծեց իր թագի պատկերագրությունը³³: Բոլոր Արտաշիսյանները չէին, որ պատկերվում էին Տիգրան Մեծի նման՝ ոչ նրա գահակալությունից առաջ և ոչ էլ նրա գահակալությունից հետո:

Սակայն «Վիեննական հայուհու» պատկերագրության մեջ մենք տեսնում ենք վեցական աստղեր՝ վեց թևերով, երեքական՝ վերևում և ներքևում: Արդյո՞ք սա չէր վերաբերում էրատո թագուհու երեքամյա գահակալման և որպես միանձնյա թագուհի վերընտրվելուն: Ինչպես նշվեց, աստղերի պատկերումը կարող էր պարթևական ազդեցության հետևանք լինել, բայց Տիգրան Մեծը վերցրեց նաև հռոմեական պատկերագրության ավանդույթները: Ինչպես օրինակ՝ մի դեպքում կարող էր պատկերվել հռոմեական հերահարդարանքով և անմորուս, իսկ մյուս դեպքում՝ պարթևների նման ներկայացվեր երկար գիսակներով և մորուքով:

Հայոց թագուհիները նույնպես Հռոմ արտահանվող դրամների վրա կարող էին ներկայացվել հռոմեական իշխանուհիների նման գլխագարդերով, իսկ երկրի ներսի դրամաշրջանառության համար՝ Արտաշիսյան խույրերով: Խույրերի ատամնավոր ելուստաձև բաժանումը համեմատվում էր արևի ու լուսատուի խորհրդանիշների հետ և Միիր-Միթրայի արևի ժա-

³³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 76-77:

ռանգ լինելու իրանական ավանդույթներից էր փոխառված, ինչպես Եգիպտոսում, երբ փարավոնները աստվածային խորհրդանիշներով էին հանդես գալիս՝ որպես երկրային աստվածներ:

Հայոց թագուհու պատկերագրական կերպարի վրա մեծ ազդեցություն է ունեցել նաև Եգիպտական Պտղոմեոսյան թագուհիների դրամների պատկերագրությունը՝ պայմանավորված Հայաստանում Արտավազդ արքայի գահակալումից սկսած Հայաստան ներմուծվող դրամների շրջանառությամբ:

Խորհրդավոր աստղերի պատկերումը կարող էր նաև ներկայացնել այն տարածքները, որոնք վերոնշյալ թագուհու իշխանության տակ էին՝ որպես «Քաղաքամայր դիցուհիների» ժառանգորդուհի:

Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ որպես Արտաշիսյանների վերջին ներկայացուցիչ՝ Էրատոն հայոց պատմության մեջ անկումային ժամանակաշրջանի թագուհի էր, և նրա ղեկավարման ժամանակ Հայաստանը մի քանի անգամ մտավ Հռոմի գերիշխանության տակ, երկիրը բաժանվեց մի շարք շրջանների և տարբեր թագավորական գավառների:

Այս դեպքում դրոշմակնիքի վրա ներկայացված «հայոց թագուհին» կարող էր լինել պատմական Հայաստանի առանձին երկրամասի իշխող թագավորական տան ներկայացուցիչ, որը իշխանություն ուներ միայն տվյալ տարածքում³⁴: Նա, անշուշտ, եղել է Արտաշիսյանների զարմից և որպես հռոմեական իշխանություններին ենթակա ղեկավար՝ ներկայացվել է հռոմեական դիմագծերով և հատկանիշներով:

Սակայն պարզ չէ, արդյո՞ք նա Էրատո թագուհին էր, թե՞ երկրի ներսում ձևավորված առանձին թագավորության ներկայացուցչուհի և դրածո գահաժառանգ:

Մի բան ակներև է՝ նա, անշուշտ, հայուհի է, ինչպես նշում են կնիքին անդրադարձած բոլոր ուսումնասիրողները, և Արտաշիսյանների իշխանության անկումային շրջանի գահակալ՝ ենթակա Հռոմի գերիշխանությանը:

Նկար 1

Նկար 2

³⁴ Տե՛ս V. Langlois, նշվ. աշխ., էջ 39-40:

Նկար 3

Նկար 4

Նկար 5

Նկար 6

Նկար 7

Նկար 8

Նկար 9

Նկար 10

Բանալի բառեր – *Արտաշատ, Տիգրանակերտ, Մարկոս Անտոնիոս, Էրատո, Տիգրան Մեծ, Մայր Հայաստան, Վիկտորյա, Արտաշես, Անտիոք*

ВИКТОРИЯ ВАСИЛЯН – *Изображение цариц в эллинистическом искусстве Армении.* – Эллинистический мир обожествлял царскую чету, образы царя и царицы традиционно запечатлевались художниками и ваятелями. В статье на материале ряда монет и рельефов рассматривается иконография цариц в армянском искусстве эллинистического периода. Монеты, о которых идёт речь, хранятся в музеях Вены и Парижа. По мнению специалистов, на них изображена сестра и жена Тиграна IV царица Эрато. Судя по характерным чертам лица, женщина с царской короной на голове и в царском одеянии – армянка. К сожалению, за нехваткой материалов оба эти мнения сугубо предположительны.

Считается, что на монетах, хранящихся в Британском музее в Лондоне под названием “Покорённая Армения”, также изображены армянские царицы эллинистических времён; на них надеты армянская корона и армяно-парфянская национальная одежда.

Ключевые слова: *Арташат, Тигранакерт, Марк Антоний, Эрато, Тигран Великий, Мать Армения, Викторья, Арташес, Антиохия*

VICTORYA VASILYAN – *Depiction of Queens in the Hellenistic Art of Armenia.* – In the Hellenistic world the images of the King and the Queen were reflected in the artworks.

The article discusses the question of iconography of Queens in the Hellenistic art of Antique Armenia based on coins and reliefs.

We are presenting the characteristics of iconographic image of the Armenian queen based on coins which are on display in the museums of Vienna and Paris. According to specialists, these are the images of Erato – the Queen of Armenia, sister and the wife of the King Tigran IV. In our opinion it is a Queen with an Artashesyan royal crown and gown, characteristic Armenian features and she is representing an Armenian woman. With high probability her image could be the image of the Queen Erato. Unfortunately, we cannot definitely substantiate that suggestion because of the lack of materials.

The similar images of Armenian Hellenistic Queens are also on the coins on display in the British Museum in London named “Conquered Armenia”. On these coins the Queen is depicted with Armenian royal crown and wearing Armenian-Parthian national dress.

Key words: *Artashat, Tigranakert, Mark Antony, Erato, Tigran the Great, Mother Armenia, Viktorya, Artashes, Antioch*